

hikuin

43

Forlaget Hikuin

2025

hikuin 43

er udgivet af
Forlaget Hikuin
Moesgård
DK – 8270 Højbjerg

Sat med Baskerville og trykt hos
Narayana Press
Papir: Satimat 135 g
© Copyright Forlaget Hikuin og forfatterne
Redaktion: Lars Grundvad, Poul Grønder-Hansen & Jens Vellev
Tilrettelæggelse: Ea Rasmussen
Udgivelse: Jens Vellev
ISSN 0105-8118
ISBN 978-87-9081481-6

Bogudgivelsen er støttet af
Advokat Axel Ernsts og frøken Alfrida Ernsts Legat til fremme af
numismatisk forskning i Danmark

Artiklerne i dette hikuin har været genstand for fagfællebedømmelse.

Kopiering fra denne bog kan kun finde sted på institutioner eller virksomheder, der har indgået aftale med COPY-DAN, men kun inden for de i aftalen nævnte rammer. Institutioner og virksomheder, der ikke har indgået aftale med COPY-DAN, skal ved ønske om kopiering henvende sig til Forlaget Hikuin.

Omslaget er baseret på et stik af Theodor de Bry, udgivet 1618, med forlæg til spænder og bæltebeslag.
Efter Fritze Lindahl: Skattefund. Sølv fra Christian IVs tid, København 1988, s. 63

Indhold

<i>Lars Grundvad og Anders Hartvig:</i>	
Skattefund fra 1600-tallets Syd- og Sønderjylland	7
<i>Esben Klinker Hansen:</i> Brændt af og kulet ned – Hennebjerg Ladegårds skæbne i Kejserkrigen 1627-29	25
<i>Hans Skov:</i> Krigens spor i Aarhus området i 1600-årene	39
<i>Helle W. Horsnæs:</i> Mønter i 1600-tallets skattefund	47
<i>Michael Nobel Hviid:</i>	
Mellem ”venner” og fjender – Kaos, kulturmøder og fjendebilleder fra Karl Gustavkrigene	57
<i>Poul Grinder-Hansen:</i>	
Sølvøjets sociale rolle i renæssancens Danmark – Sociale interaktioner, gavegivning og skjulte skatte	77
<i>Carsten Porskrog:</i>	
Fra velstand til sammenbrud – Økonomien i Syd- og Sønderjylland fra slutningen af 1500-tallet til 1660	93
Summaries	109

*Artikler i hikuin 43 blev afholdt
som foredrag ved seminaret
"Krigenes spor – materielle og
mentale spor af 1600-tallets krige"
d. 7. marts 2022 på Museet Sønderkov.
Seminaret var arrangeret af Museet
Sønderkov, Museum Sønderjylland
og Nationalmuseet.
Foto: Jens Velløv*

Mønter i 1600-tallets skattefund

Af Helle W. Horsnæs

1. Skattefund som kilder

Det ligger implicit i titlen på seminaret *Krigenes spor*, at 1600-tallets mange skattefund skyldes de mange krige. I lige dette tilfælde er der nok ingen grund til at betvivle, at mange skatte ikke blot er gemt af frygt for plyndring, men også at krigen kan være årsagen til, at de ikke er hentet frem, og derfor er de blevet genfundet og tilgængelig for os i dag.

Årsagerne til deponering diskuteres altid i forbindelse med skattefund, og det er nok værd at genbesøge debatten i forbindelse med et videre arbejde med Svenskekrigs-fundene. Sture Bolins arbejde bliver ofte fremdraget i denne sammenhæng. Bolin tog udgangspunkt i svenske forhistoriske arkæologers opfattelse fra 1920 om, at mange skatte afspejlede storrigdom (og omvendt).¹ Han ønskede at se, om denne tese kunne anvendes på et historisk materiale og tog udgangspunkt i fortegnelser over svenske møntskattefund, specielt de skånske skattefund. Han viste, at ca. 46 af de dengang 97 kendte skånske skatte fra 1500- og 1600-tallet var nedlagte inden for de få år 1674-1679 og 33 af disse var fundet i de nordligste herreder, hvor Snapphanefejden var mest voldsom.² Bolin inddrog imidlertid også eksempler på skattefund fra andre lande, herunder Jørgen Olriks oversigt over skattefund, som kunne knyttes til én af tre krigsperioder: Kejserkrigen 1627-1629, Torstenssonkrigen 1644

og Karl Gustavkrigene 1657-1660.³ Bolins berømte tese om skattefund som resultat af ufred var altså baseret på især svenskekrigsskattene indenfor grænserne af det middelalderlige Danmark.

Hvis man i dag skal studere svenskekrigsskatte, eller krigsskatte i det hele taget, er det nok vigtigt at foretage en nøjere analyse af fundmaterialet og blandt andet overveje, hvor mange af periodens skattefund, der reelt er krigsskatte, og om krigsskattene har nogle andre karakteristika end værdigenstande, som er gemt af vejen af andre årsager.

Her kommer vi desværre til kort. Der findes et meget stort antal skattefund fra 1600-tallet – både med og uden mønter – det er vi nok alle enige om. Ser man på de store linjer er der også meget stor forskel på, hvor i landet man finder møntskatte i forskellige perioder (fig. 1). Men der findes for tiden ikke et à jour-ført overblik over skattefundene fra perioden ca. 1550-1720, og der er slet ikke lavet nogen moderne analyse af materialet. Der mangler en *baseline*, så vi kan skille det almindelige fra det ekstraordinære, og krigsskattene fra andre typer deponeringer.

Der kan nemlig være mange årsager til at deponere værdigenstande. Man har f.eks. sjældent haft sine værdier liggende frit fremme til hverdag, så alene af den grund kan en del af skattene være en simpel henlæggelse af overskud ude af syne for uvedkommende.

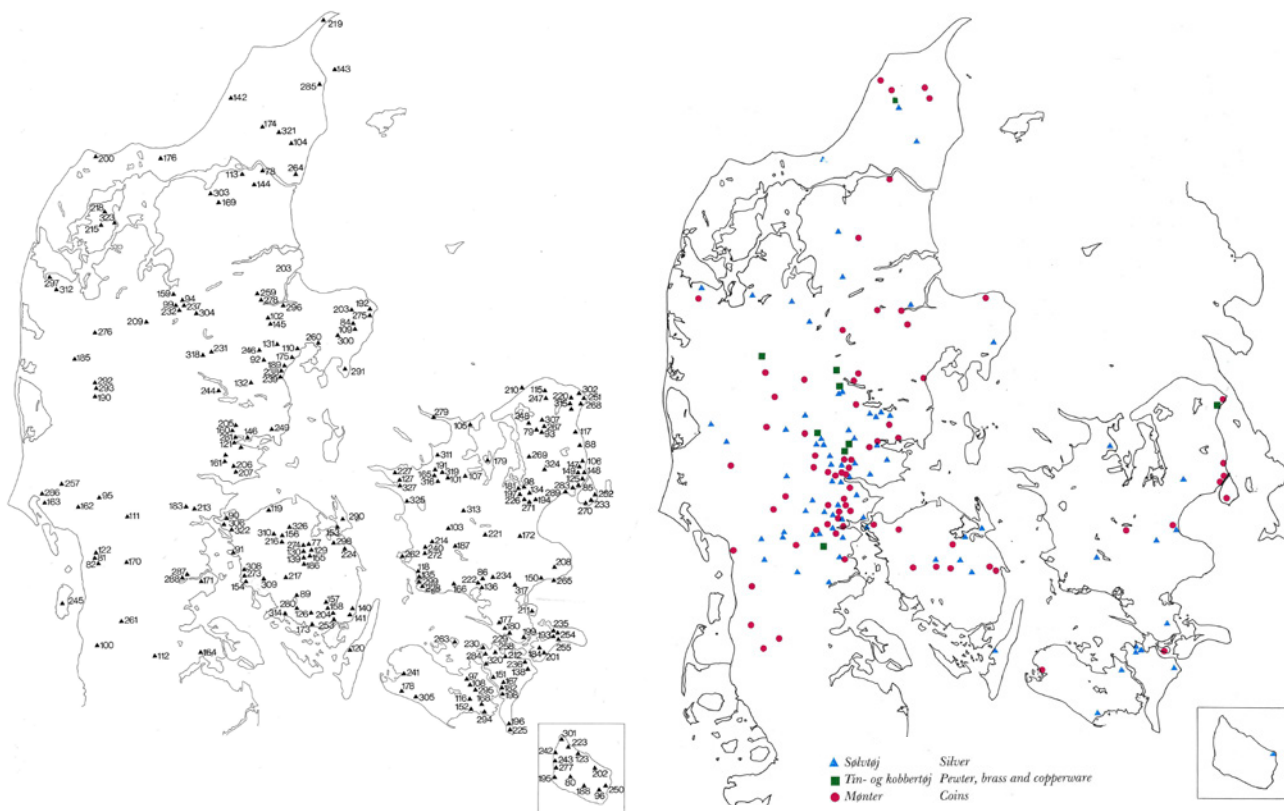

Fig. 1. Der er stor forskel på den geografiske fordeling af skattefund fra den ene periode til den anden. I perioden 1241-ca. 1550 (efter DMS) stammer hovedparten af fundene fra det østdanske område, mens de fleste skattefund fra Christian 4's tid er fundet i Østjylland (Lindahl 1988, fig. 7). Bemærk de meget få fund syd for Kongeåen. Mange skattefund er gjort i perioden 1864-1920. Skyldes manglen på fund syd for Kongeåen, at fund i den periode gik til Tyskland?

I møntverdenen bliver der ofte skelnet mellem pludselige hastenedlæggelser og opsparingsfund. Märcher & Aagaard har stillet spørgsmålstejn ved denne rigide opdeling af skatte, og spurgt om der overhovedet eksisterer 'hastenedlagte' fund, og om man vil være i stand til at skelne mellem dem og opsparingsfund.⁴ Jeg tror, at de har fat i noget. Vi må også spørge, om man kan være sikker på, at deponeringer

ringen skyldes værdigenstandenes retmæssige ejer? Kan det være gemte tyvekoster, enten stjålet i forbindelse med direkte krigshandlinger, eller ved ganske almindeligt tyveri?

Spørgsmålet er også, om deponeringerne har taget fart i krigstider, eller om det er *afhentningen* af skatte, som i højere grad er blevet forhindret? Og er det te krigenes skyld, eller kan andre årsager spille ind?

Vi bør her skelne mellem direkte krigshandlinger og afledte effekter såsom hungersnød eller sygdomme.

Rituelle og/eller religiøse deponeringer har i 1600-tallet nok ikke spillet samme rolle som i den førkristne periode, men der er alligevel eksempler på rituelle (traditionelle) deponeringer, som f.eks. de specialfremstillede medaljer, som blev nedlagt i en sparebøsse ved Charlottenborgs grundlæggelse i 1672 (fig. 2). Man må altså overveje om skatte, selv fra det urolige 1600-tal, kan være blevet gemt af andre årsager end krigene.

2. Hvad kan vi bruge skattefundene og mønterne i skattefundene til?

Det er nærliggende at se fundene som et resultat af krige, men vigtigere er det måske, at se dem som udsnit af de værdier, som har eksisteret i samfundet. Fundene bliver således kilder til det levede liv, forbindelser mellem mennesker og områder, beslutninger i statsadministration såvel som på lavere niveauer, praksis og mode. Hvad var tilgængeligt? Og hvor?

3. Hvornår og hvordan blev skatten dannet?

De enkelte mønters datering og prægested kan være med til at belyse skattens dannelsesproces. De store fuldlødige internationale sølvmonter (speciemønter) har haft en meget lang omløbstid og et stort anvendelsesområde, da de basalt set blev anvendt som sølv. Det betyder, at mange af skattefundene indeholder mønter, der er præget i løbet af mere end 100 år. De kan således have ligget som opsparing i Danmark i mange år, førend de er blevet deponeret i den form, som de nu er blevet genfundet i. Men de kan også have haft en lang historie som handelsmønter i især Nordeuropa, førend de er kommet til Danmark.

De fleste internationale sølvmonter fra danske fund stammer typisk fra det tyske/hollandske område (ex. Staby-skatten), med der er også enkelte eksempler på mere eksotiske indslag fra f.eks. det spanske Sydamerika, mens engelske mønter generelt er sjældnere og italienske møntsteder, herunder de store handelsbyer f.eks. Venedig, Genoa, er helt fraværende.

Fig. 2. Sparebøsse med specialfremstillede medaljer nedlagt som bygningsoffer ved opførelsen af Charlottenborg i København. Foto: Lennart Larsen, Nationalmuseet.

Også de mindre værdifulde mønter i skattene dækker generelt meget lange perioder. De danske skille-mønter har primært været anvendt inden for riget, men der findes også mindre nominaler præget i her-tugdømmerne, eller de nordtyske handelsbyer.

Skattens dannelsesproces siger ikke blot noget om, hvem der kan have ejet værdierne, men også mere bredt noget om det kulturelle og økonomiske omløb i samfundet. Hvem havde kontakt med hvem? Hvordan cirkulerede værdier – både som kulturel kapital, og økonomisk som handelsvarer, såvel som i form af gaver, brudepenge, arv osv.

Nærstudier af tre forskellige Københavnske mønt-typer fra to store, samtidige skattefund fra Balle nær Grenå og fra Horsens, som begge må være nedlagt i 1657, har vist, at der er markante forskelle i sam-mensætningen af dem på stempelniveau (Hede 133, 8 sk 1624-25; Hede 139, 6 sk. 1628-29 og Hede 140b, 6 sk 1629).⁵ Der er tale om mønttyper, som på depo-neringstidspunktet var ca. 30 år gamle, og alligevel er der kun sket en begrænset opblanding af mate-rialet. Det fortolkes som at mønter gentagne gange må været sendt nærmest direkte fra Mønten i større batches til bestemte personer, som derefter har haft dem liggende urørt som opsparing. Vi får derved et indblik i Statens praksis vedrørende distribution af nye mønter. Det ville være spændende, hvis Märcher & Aagaard kunne tænkes at fortsætte dette arbejde ved at inddrage de tilsvarende typer fra andre fund. Siden deres artikel blev udarbejdet indkom f.eks. en hidtil ukendt skat fra Haderslev Apotekergade til Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling (herefter KMMS): Skatten består af 599 mønter og er nedlagt i 1643 eller senere. De fleste af disse mønter er uden-landske, men blandt de 97 danske mønter er ikke mindre end 54 af typen Hede 133 fra 1624-25. Til

gængæld er ingen af de to andre typer fra undersø-gelsen af Balle- og Horsens-skattene repræsenterede.

4. *Hvornår blev skatten gemt væk – og hvorfor?*

I en tid, hvor man har mange skriftlige kilder og en masse præcist daterede hændelser, er det absolut nødvendigt, at man kan datere skattefundene med størst mulig præcision. Mønterne fra denne periode bærer oftest en angivelse af prægeårstal. Selvom vi i visse tilfælde kan påvise, at et prægeårstal er forkert, enten fordi mønttypen er antedateret, eller fordi man har brugt gamle stempler, så ændrer det ikke ved, at man med møntmaterialet som regel får en langt mere præcis datering end for nogen andre ar-kæologiske fund.

Normalt dateres samlede møntfunds deponerings-dato ud fra den yngste mønts første mulige præge-tidspunkt, den såkaldte tpq-datering, af *terminus post quem* – tiden efter hvilken. Det lille ord 'efter' er vig-tigt. Det betyder, at afhængig af hvilken periode og geografisk område skatten er fundet kan være nødt til at regne med at skatten kan være nedlagt noget se-nere end denne dato. Der kan være tale om en mønt-type, som ikke er særligt veldateret og som teoretisk kan være præget i en længere periode, eller der kan være tale om en præcist dateret mønt, som har været i brug i meget lang tid. Specielt på fund med meget spredt datering kan en vurdering af nedlæggelsesda-to alene ud fra tpq dateringen derfor være misvisen-de. Man er nødt til at se på fundets samlede struk-tur og overveje, om en 'mangel' på mønter fra årene efter tpq-dateringen kan have andre årsager, end at skatten var blevet deponeret. I visse tilfælde kan der have været en pause i udmøntningen i en periode ef-ter tpq, som derfor kan give et falsk årstal. I andre si-tuationer, kan en opsparing bestå af de mest sølvhol-

dige mønter frem for de nyeste mønter, og det kan igen en falsk 'tidlig' datering.

At præcision er absolut nødvendig for fortolkningen af et skattefund, kan man se af historien om skatten fra præstegården, Morten Reenbergs gård, i Stege. Den består af 157 dalermønter. Ved en første gennemgang så det ud til, at den yngste mønt i skatten var fra 1655, og skriftlige kilder kunne fortælle, at ikke mindre end to præster døde i deres embede i løbet af dette ene år. Fantastisk historie, lige noget for en sulten presseafdeling!!! Ved et nøjere studie viste det sig imidlertid, at skattens seneste mønt er fra 1656 – det ændrer jo alt! Det var *ikke* en af de døde præsters skat. Der må i stedet søges en anden forklaring. Her kan man (som foreslået af Märcher) tænke på krigshandlingerne i det østdanske område i årene 1657-1660.⁶

Tømmerup-skatten (Amager) indeholdt 256 mønter, hovedsagelig dansk/norske mønter af mindre værdier. 25% af mønterne er fra 1654, men der er ingen af de ellers almindelige skillingsmønter fra 1655 (Märcher 2015, p. 15). Derfor må opsparingen være afsluttet i 1654 eller tidligt i 1655, og den manglende afhentning af skatten kan måske sættes i forbindelse med et pestudbrud i København 1654-55.

I tilfældet med Tømmerup-skatten er tpq-dateringen nok meget tæt på den reelle nedlæggelsesdato, fordi andre fund fortæller os, at småmønterne fra 1655 har været endog meget almindelige. De burde have været der, hvis skatten stadig var i aktiv brug, da 1655-mønterne blev sat i omløb.

Faren ved slutmøntsdateringer illustreres meget tydeligt ved et mindre skattefund fra Soesmark på Lolland. Skatten indeholdt en guldmønt og fire sølvmønter præget i årene mellem 1592 og 1631. I Møntsamlingens kortkartotek blev den sat i forbindelse med Torstenssonkrigene (1643-1645). Men et

nærmere kig på de sølvgenstande, som også var i skatten viser en anden historie. På bagsiden af en af de syv sølvskeer i skatten er indgraveret årstallet 1655.⁷ Årstallet må være indgraveret til erindring om noget, som allerede er sket, og skatten kan derfor ikke være gemt af vej før 1655 – uanset, at den yngste mønt var fra 1631. Hvis skatten således skal ses i forbindelse med krigshandlinger, må vi også her pege på Karl Gustav-krigene i 1657-1660.⁸

5. *Hvad var skatten værd?*

Hvis man taler om den rent økonomiske værdi, giver skattene nogle gode muligheder for beregninger. Der kan ikke være tvivl om at speciedalere (og tilsvarende udenlandske handelsmønter) og større sølvservice er tegn på ganske betydelig rigdom. Alene kanden i Balle-skatten har været vanvittig kostbar, og Kirsten Bendixen anslog løseligt at skatten som helhed havde en værdi af o. 100 stude.⁹ Men de mindre skatte, der måske kun indeholder skillemønter, en sølvske og nogle snøreringe, har også udgjort en betydelig værdi alene i kraft af sølvværdien, og det har nok været værd at passe på.

Men ved omregninger skal man tænke sig om, for især Christian 4s tid byder på et meget komplekst pengesystem. Der blev opereret med forskelligt sølvindhold i de forskellige mønttyper, hvilket betød at man i lange perioder måtte betale 'opgæld', hvis man ville betale i andre møntsorter end dem, der oprindeligt var aftalt. Man måtte simpelthen regne med at man skulle veksle sine småmønter med lavt sølvindhold til en dårligere kurs end den pålydende. Hertil skal tages højde for eventuelle prisstigninger på grund af krig og/eller andre problemer, f.eks. pest. Det har naturligvis stor betydning for en vurdering af skattefundenes købekraft.

6. Hvem ejede værdierne?

Selve fundstedet, eller markante sølvgenstande med ejernavne eller monogrammer, kan ofte være med til at komme meget tæt på ejeren af en enkelt skat. Men i et større perspektiv kan møntsammensætningen i skatten også være med til at fortælle historie. Det er påfaldende, at der er fundet 1600-talsskatte, der udelukkende (eller hovedsagelig) indeholder kontinentale mønter. Gode eksempler er Alslev-skatten¹⁰ eller skatten fra Nørregade i Vejle,¹¹ der begge hovedsagelig består af mønter fra hertugdømmerne. En mindre skat fra Bavnehøj ved Aggersborg på 43 mønter indeholder 9 danske, 7 fra hertugdømmerne og 24 mønter fra nordtyske byer.¹² I det hele taget synes foreløbige søgninger i KMMS registrant at afsløre, at der også blandt fundmønterne fra 1600-tallet er en del mønter fra hertugdømmerne og Nordtyskland specielt i Jylland, mens tilstedeværelsen er mindre markant øst for Lillebælt. Man må derfor også stille spørgsmålet om disse mønter nødvendigvis siger noget om ejerens herkomst, eller om de er gledet ind i almindeligt omløb i Vestdanmark.¹³

I den anden ende af landet er to samtidige skattefund fra Todarp i Skåne med vidt forskellig op-rindelse: ganske vist består de begge af småmønter, som antages at have udgjort det almindelige omløb sammensætning, men i den ene skat er mønterne danske, mens den i den anden er svenske. Den ene kan i Gitte Ingvarsons fortolkning været gemt af en gårdejer, som forsøgte at redde familieopsparingen, mens den anden forsigtigt tolkes som en del af den svenske krigskasse.¹⁴

Det er dog også muligt at anvende fundene til en analyse af 'forsvenskningen' af Skåne. Jørgen Steen Jensen har i sin fremlæggelse af fundet fra Buddahus i Skåne, der er nedlagt efter 1661, påpeget den

blandede sammensætning af mønterne: 698 svenske, 1487 danske, og 49 mønter fra hertugdømmerne, samt 32 udenlandske mønter, især dalermønter, og argumenterede for, at de dansk/norske småmønter stadig spillede en betydelig rolle i de første år efter krigens afslutning.¹⁵ Herimod mente Jonsson, at de danske mønter optrådte i skattene, fordi de var blevet gemt af vejen efter krigen, mens de svenske mønter var kommet i aktivt omløb.¹⁶ Til gengæld var den 10-15 senere skat fra Bökebolet klart domineret af svenske mønter, i Jensens fortolkning et tegn på den voksende 'forsvenskning',¹⁷ mens Ingvarsons ovenfor nævnte analyse af Todarp-skattene viser, at man også kan forestille sig andre fortolkninger.

7. Hvor meget drejer det sig om?

Svenskekrigsskatte er nærmest blevet et fast begreb i forskning og formidling, og det skyldes uden tvivl de mange store og ikke mindst tunge sølvskatte. Der er fundet større møntskatte i Danmark, hvis vi tæller antal mønter, men uden at kunne påvise det helt præcist, vil jeg gætte på at 1600-tallets sølvskatte tilsammen udgør den vægtmæssigt største del af det sølv, som er fundet arkæologisk i Danmark. Den unikke Kirial-skats 81.422 mønter fra 1300-tallet er den antalsmæssigt største møntskat fra Danmark. Den vejede 33,5 kg efter konservering,¹⁸ mens Balle-skattens 12.121 mønter fra 1500- og 1600-tallet alene vejede 29 kg, hvortil kom de øvrige sølvgenstande i skatten.¹⁹

Fundmaterialet fra 1600-tallet er enormt. Kirsten Bendixen angav i 1974, at der var ca. 80 svenskekrigsskatte, men tallet er i dag noget højere.²⁰ Kortkartoteket over skattefund i KMMS indeholder ca. 200 skattefund med slutmønt i perioden ca. 1550-1720, men kartoteket er tilsyneladende ikke ført à jour si-

den 1980'erne. Der er desværre ingen nem måde at adskille skattefund fra enkeltfund i KMMS' digitale genstandsdatabase, men en hurtig søgning på danske mønter præget under kongerne Christian 4, Frederik 3 og Christian 5 dvs. i perioden 1588-1699 og indregistreret i perioden ca. 1983-2022 gav 6209 hits.²¹ Mange af dem stammer utvivlsomt fra en række større og veldefinerede skattefund, hvoraf de færreste imidlertid er tilgængelige i den arkæologiske litteratur.²² Men i sådan en søgning kan det være vanskeligt at identificere mønter fra mindre skatte, for i tallene indgår naturligvis også et mindre antal enkeltfund, hovedsagelig fra kirkefund og udgravninger,²³ mens de utvivlsomt mange enkeltfund af 1600-talsmønter fra detektorsøgninger ikke indleveres til danefæbehandling og dermed ikke indgår i Nationalmuseets samlinger. Nogle af sagerne omfatter også væsentlig senere mønter, så man kan ikke uden videre gå ud fra, at et fund med 1600-talsmønter også er deponeret i 1600-tallet. Man er nødt til at gennemgå alle sagerne én for én for at vurdere tabseller deponeringsomstændighederne individuelt. I mange af skattefundene indgår et betydeligt antal udenlandske mønter, som i sagens natur ikke kommer frem ved en søgning på danske mønter – de skal føjes til ovennævnte tal.

8. Fundregistrering og overlevering

Mange af mønterne fra de store skattefund er ikke længere tilgængelige. Praksis i store dele af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet var, at man byttede dubletter i KMMS væk, ligesom en del dubletter blev tilbagesendt til finderne. Alligevel er fundregistreringen fra dengang så god, at man ofte kan komme meget tæt på fundene. Et helt præcist billede kræver dog en total digital registrering på basis af de gamle

protokoller, og derefter noget specialiseret datavask, da terminologier og typologier har ændret sig gennem tiderne. Men det er muligt.

Specifikt for de sønderjyske fund gælder, at registreringen i KMMS er afhængig af den politiske situation. I perioden fra tabet af Sønderjylland i 1864 til Genforeningen i 1920 er der f.eks. ikke registreret fund syd for Kongeåen. Her er dog også undtagelser.

9. Det, som flyver under radaren

Selvom vi i Danmark takket være danefælovgivningen kan prale af en usædvanlig god og tæt registrering af især møntfund, så er der stadig mangler. Der er to hovedproblemer. Det ene er den indsamlingsmæssige bias, den anden er en publikations-bias.

Indtil 2004 blev mønter præget til og med Christian 4s tid erklæret danefæ, men i dag bliver fund af enkelte mønter fra perioden efter 1536 normalt ikke indleveret som danefæ. Det har resulteret i et markant fald i antallet af danefæerklærede mønter fra 1600-tallet.²⁴ Kun skattefund, guldmønter og de 'større' sølvmønter bliver registreret som danefæ. Det kan derfor være svært at danne sig et overblik over, hvad der rent faktisk er blevet brugt – og tabt eller nedlagt – af mønter i den efterreformatoriske periode. Vi er for enkeltfundenes vedkommende henvist til at benytte fund fra udgravninger, som ikke altid bliver registreret i KMMS, eller de hovedsagelig ældre fund fra de store kirkeundersøgelser i 1950'erne til 1970'erne som kilde hertil. Skattefundene *kan* være en kilde til 1600-tallets møntbrug, men det er metodisk problematisk, da man netop kan argumentere for, at de mønter, som blev gemt som opsparring var nogle andre end dem, som blev anvendt løbende. Under alle omstændigheder mangler vi en analyse af enkeltfundene, som kan holdes op mod skattefundene

ne – ligesom vi mangler en moderne analyse om variationerne inden for skattefundene.

Hertil kommer fokuseringen på store, spektakulære fund også i publikationerne i vejen.²⁵ Faktisk har billederne af store speciedalere domineret så meget, at man i Den Store Danske Encyklopædi kan man læse ”Ca. 80 skatte indeholder kun dalermønter” – en sam-

Fig. 3. Det tunge sølvkru og en række af Balleskattens store mønter. Foto: Lennart Larsen, Nationalmuseet.

menskrivning af de cirka 80 skattefund, som nævnes i Kirsten Bendixens publikation af Balle-skatten fra 1974 og et billede af store dalermønter på nethinden.²⁶ Men i realiteten indeholder mange, måske de fleste, af skattefundene flere af de mindre mønter, både danske og udenlandske. Et godt eksempel er Balle-skatten, hvor 2/3 af skatten mønter var danske én- og to-skillinge.²⁷ Alligevel er det de større, tunge sølvmønter, som dominerer på de ofte publicerede fotos af skatten (fig. 3).

10. Hvad kan vi gøre for at få et bedre overblik?

Der eksisterer en lang række publikationer af enkelte skattefund, men det er uhyre vanskeligt at skaffe sig et overblik, og mange af de mindre omfangsrige eller spektakulære fund er nok endt på magasinerne uden at have efterladt sig spor i den publicerede og dermed alment tilgængelige litteratur. Samtidig ligger det lidt tungt med at finde ud af, hvad der er normalt, og hvad der er usædvanligt – altså vi mangler en baseline at måle det enkelte fund op imod.

Med værket Danmarks Middelalderlige Skattefund fra 1992 skabte et kollektiv af forskere fra Nationalmuseet (DMR og KMMS) et overblik over de dengang kendte skattefund fra perioden ca. 1050-1550, eller i praksis ’ved Frederik 2s tronbestigelse’ i 1559 (DMS p. 13). Samtidig med udarbejdelsen af DMS skrev Fritze Lindahl bogen *Skattefund. Sølv fra Christian IVs tid* (NM 1988). Bogen præsenterer 75 skatte, men den tager udgangspunkt i skattefund med genstande i DMR, og den mangler de ’rene’ møntskatte fra Christian 4s tid. Det betyder, at oplysningerne om skattefundene fra Lindahls bog supplerer KMMS’ kortkartotek for Christian 4s tid, og der er meget få overlap mellem de to. Men der mangler en samlet oversigt over Frederik 2s, Frederik 3s og Christian 5s tid.

Det ville være særdeles nyttigt, hvis man kunne skaffe muligheder for at lave et større projekt, som kunne tage tråden op efter DMS og skaffe et empirisk grundlag og et overblik over fundsituationen for at understøtte fremtidigt arbejde med periodens skattefund for arkæologer, historikere og andre renæssanceforskere, som af gode grunde ikke vil have mulighed for eller tid til at lave dette grundforskningsarbejde. Et sådant arbejde skal helst dække hele perioden fra midten af 1500-tallet, hvor det kan tage over efter DMS. Slutningen på perioden er måske vanskeligere at sætte, men fredsslutningen efter store nordiske krig i 1720 kunne være et bud. Alternativt kunne man vælge at medtage en længere periode, for dermed bedre at kunne diskutere, om der sker en ændring i deponeringsmønstret i 1700-tallet. Her skal i så fald tages højde for den ændrede møntbrug op gennem 1700-tallet, specielt efter anvendelsen af pengesedler begynder i 1737.

Det er klart, at et sådant arbejde i høj grad må udføres som et *inside job* på Nationalmuseet, der ikke blot opbevarer de fleste danefæ, men også betydelige dele af den arkivalske dokumentation. Men det vil ikke kunne gøres uden i samarbejde med de relevante lokalmuseer, som ofte ligger inde med supplerende oplysninger, og ikke mindst det uvurderlige lokalkendskab, som kan give historierne luft under vingerne.

Noter

1. Bolin 1926 og 1962. Se også Jonsson 2011.
2. Bolin 1926 s. 201-202.
3. Olrik 1909 s. 107-147.
4. Märcher & Aagaard 2016.
5. Märcher & Aagaard 2016.
6. Märcher 2015 og 2018.
7. Lindahl 1988, fund 13.
8. Således Olrik 1909 s. 136-137 nr. 1.

9. Bendixen 1974.
10. FP 194, tpq 1619, 200 mønter: Jensen 2002, 33.
11. FP 788, tpq 1615, 445 mønter: Jensen 2002, 33.
12. Andersen & Horsnæs 2018, fig. 5.
13. Til denne søgning anvendt Johan Adolf af Slesvig-Holsten-Gottorp.
14. Ingvardson 2015.
15. Jensen 1989.
16. Jonsson 2011 s. 126.
17. Jensen 1989.
18. 39,5 kg før konservering, DMS 203.
19. Bendixen 1974.
20. I 1974 skrev Bendixen i publikationen af Balle-skatten fra Djursland at "Skattefundskartotek i Møntsamlingen er ført à jour. Udgivelse af svenskekrigsskattene påtænkes.", og da kendte hun som nævnt 80 skatte fra Christian 4s og Frederik 3s tid (Bendixen 1974 n. 1). Vi ved ikke præcist hvor længe kartoteket ved systematisk opdateret, men meget tyder på, at det er ført ind i 1980'erne. En foreløbig registrering af møntskattefundene fra kartoteket, som i skrivende stund ikke er afsluttet, antyder, at der er fundet over 200 møntskatte fra perioden ca. 1550-1720.
21. Søgningen er baseret på fundnumre i intervallet FP 4000-FP 17000. Til antallet af danske mønter skal naturligvis lægges det endnu større antal udenlandske mønter.
22. Bl.a. Bogøgård, Læsø FP 4227; Orlogsskibet Dannebrog FP 4518; Hotel Koldingfjord FP 5149; Brogade, Køge FP 5437; Apotekergade, Haderslev FP 12405; Rudbjerggård, Fyn FP 13354 (tpq 1788); Tømmerby, Sneum FP 13691.
23. Et nyere eksempel på publikation af udgravningsmønter fra 1600-tallet er Märcher 2016.
24. Horsnæs 2017, fig. 5a-b og 7.
25. F.eks. Jonsson 2007 om dalerfund.
26. En nyere undtagelse fra reglen er publikationen af de to skattefund fra Todarp, Ingvardson 2015.
27. Bendixen 1974, fig. XII-XIII.

Litteratur

- Andersen, Niels J.E. & Helle W. Horsnæs: Møntvægtlodder som danefæ – på sporet af renæssancens usynlige guldmønter. *Nationalmuseet Arbejdsmark* 2018, s. 208-221.
- Bendixen, Kirsten: Et møntfund fra Københavns belejring 1658-59. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1962, s. 33.

- Bendixen, Kirsten: Sølvskatten fra Balle og Christian IV's møntpolitik. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1974, s. 131-181.
- Bolin, Sture: *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien*. Lund 1926.
- Bolin, Sture: Skattefund som historiska källor, i: *Ur penningens historie*, Stockholm 1962, s. 45-64 (opdateret udgave af kapitel 11 i Bolin 1926).
- Hede, Holger: *Danmarks og Norges mønter 1541 – 1814 – 1963*. København 1964.
- Horsnæs, Helle W.: Møntfund og danefæ – før og nu. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2017, s. 172-185.
- Hovesen, Einar: Sølvskatten fra Balle. *Historisk Årbog fra Randers Amt* LXII, 1968, s. 20-27.
- Hvolby, Aage: Erik Pottemager – Ulfborgs tredje seværdighed. *Lokalhistorisk Årsskrift, Egnshistorisk Studiecenter Ulfborg – Vemb*, 1999, s. 5-48.
- Ingvardson, Gitte Tarnow: To krigsskatte fra Tordarp (Helsingborg). *Myntstudier. Festskrift til Kenneth Jonsson* (red. Talvio, T. & M. Wijk), Stockholm 2015, s. 221-225.
- Jensen, J. Aarup: Sommerens sølvskat. *Skalk* 5:1975, s. 10-15.
- Jensen, Jørgen Steen: Det skånske møntfund fra Buddahus 1894/95. Et bidrag til belysning af Skånes møntmæssige forsvenskning., i: *LLt. Festskrift til Lars O. Lagerqvist, Numismatiska Meddelande XXXVII*, 1989, s. 171-183.
- Jensen, Jørgen Steen: Sønderjyllands mønthistorie til 1864. *Sønderjyske Årbøger* 2002, s. 7-60.
- Jensen, Jørgen Steen, Kirsten Bendixen, Niels-Knud Liebgott, Fritze Lindahl, Keld Grønder-Hansen og Gert Posselt: *Danmarks Middelalderlige Skattefund*. Nordiske Fortidsminder Ser. B, bind 12.1-2, København 1992.
- Jonsson, Kenneth: A provisional study of talers from Sweden. *Magister Monetæ, Studies in Honour of Jørgen Steen Jensen* (red. M. Andersen m.fl.), PNM 13, Copenhagen 2007, s. 207-214.
- Jonsson, Kenneth: Myntskattene under det skånske kriget 1675-1679. *Moneta* 5, Skånes Numismatiske Förening, Malmø 2011, s. 121-128.
- Lagerqvist, Lars O.: Ett myntfund från slaget vid Vittsjö 1612. *Nordisk Numismatisk Unions medlemsblad* 1959, s. 147-152.
- Lindahl, Fritze: Balleskattens sølvtøj og smykker. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1973, s. 182-210.
- Lindahl, Fritze: *Skattefund. Sølvtøj fra Christian IV's tid*. Nationalmuseet 1988.
- Märcher, Michael: Coin hoards section, no. 62. Gehege Röhrkirchen, Rendsburg-Eckernförde, Schleswig-Holstein; no. 63. Denmark, Vust cemetery. *Numismatic Chronicle* 171, 2011, s. 433-434.
- Märcher, Michael: Six early modern Danish coin hoards. *Numismatic Chronicle* 172, 2012, s. 323-332 pl. 45-49.
- Märcher, Michael: Tømmerupskattens norske 1 og 2 skillinger 1643-1654. *Norsk Numismatisk Tidsskrift* 1, 2015, s. 13-18.
- Märcher, Michael: Two new sixteenth- and seventeenth-century coin hoards from the Danish Isle Møn. *Myntstudier. Festskrift til Kenneth Jonsson* (red. Talvio, T. & M. Wijk), Stockholm 2015, s. 205-220.
- Märcher, Michael: Mønter og regnepenninge fra metroudgravningerne på Rådhuspladsen. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 3:2016, s. 75-81.
- Märcher, Michael: The coin hoard from Morten Reenbergs Gård in Stege. Märcher, M.: *Tre møntskatte fra Lemvig, Stege og Engedal ved Viborg. Kilder til Numismatik og Pengehistorie IV*, 2018, s. 66-116.
- Michael & Aagaard, Sven.: Tømmerupskattens hebræer 2-marker 1644-1647 fra Christian IV. Schous arbejde og nutidens muligheder, Numismatiske tanker fra Amagerland. *Festskrift i anledning af Amagerlands Numismatiske Forenings 40 års jubilæum*. København 2012, s. 25-39.
- Märcher, Michael & Aagaard, Sven: Møntomløb og skattefund – ujævn geografisk spredning af mønter belyst ved stempelundersøgelse af mønter fra 1620'erne fra Balle og Horsens. *Nordisk Numismatisk Unions medlemsblad* 4:2016, s. 117-127.
- Olrik, Jørgen: *Drikkehorn og Sølvtøj fra Middelalder og Renæssance*. København 1909.
- Vedsted, Jakob: På sporet af Balleskattens ejere. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 4:2016, s. 105-116.

Summaries

Hoard from the Danish-Swedish wars in the 17th century in Southern Jutland, Denmark

By Lars Grundvad og Anders Hartvig

In present-day Denmark, we have quite a large number of hoards from the 17th century related to the wars between Denmark and Sweden. However, the study of these finds is far from up-to-date and has not received the same attention as the written sources. The reason for this is that the material is not easily accessible, as very large parts of the material are still "only" available in analogue form at the National Museum of Denmark, and furthermore, a very large proportion of the 17th-century treasure finds were made more than 100 years ago.

With the rise of detector archaeology, several new treasures have been discovered over the past decades. As a result, the number of new hoards from the 17th century has grown, just as our knowledge of long-known finds has been upgraded in terms of dating and location. In South and South Jutland, which is the geographic case study area of the article, detector archaeology has yielded two newly discovered treasure finds in the recent years, namely the Nørreskovgårdsskatten and the Bakkegårdsskatten. Furthermore, the well-known Sønder Villum hoard has grown even larger, with a large amount of recently found thalers.

This article takes the first small step towards a more comprehensive overview of the 17th century hoards. The analysis of the hoards from South Jutland has shown that most were found in or near wetlands. Most of the finds were made in the 19th century in relation to cultivation and the harvesting of peat. In addition, most treasures can be related to the Karl Gustav Wars of 1657-60. To this it must be added that most of these hoards were found in the countryside, which may indicate that the rural population was hit harder than the cities, while the finds from the Torstensson War of 1643-45 are mainly found in or close to the cities. Geographically, there is a clear predominance of treasure finds in the middle and eastern part of the case area, especially between Kolding and Horsens. If the geographical distribution of the treasures is compared with the wasteland records from 1662, a clear correlation is seen in the middle part of Southern Jutland and the area northwest of Kolding. The hoards must therefore reflect the exhaustion of the population.

This case study has demonstrated the importance of a new national overview of 17th century treasure finds, as well as the potential of including detector archaeology, both in connection with new treasure finds and the upgrading of old known finds, where better understanding of dating and context can be obtained.

Burnt and buried – the fate of Hennebjerg manor in the 1625-1629 war

By Esben Klinker Hansen

Following the devastating defeat of King Christian the 4th to the imperial troops at Lutter am Barenberge in 1626, Denmark and the southeast of Jutland in particular, suffered severe consequences of war and occupation. The imperial troops reached the city of Vejle in the fall of 1627 and almost destroyed the city between 1627 and 1629. Even the countryside was heavily affected, but archaeological traces of these very violent times are seldom found. A rare exception is the excavation of Hennebjerg Ladegård, a small manor house occupied by the King's forester and household, close to the present town of Fredericia. The manor was excavated in 2008-2009 by Vejlemuseerne. The results confirmed a written source from 1629 mentioning the destruction by fire during the war. The manor consisted of five buildings. The main building HH was surrounded by large, charred layers from the fire and the assemblages of finds and dendrochronological datings of wells all indicated that the manor in its early modern version was established in the late 16th century to circa 1622. Furthermore, the finds indicated a higher than usual standard of living, as imported ceramics and animal bones from wild game were more heavily represented as opposed to more modest rural households.

Close to the main building, a shallow pit surprisingly contained the skeletal remains of three individuals. One male aged 30-35 years, one male aged 20-25 years and one child/young adult. Possible traces of tuberculosis and malnutrition were present but no traces of physical violence. The ad hoc type of buri-

al far from any parish church and the age and poor health of the diseased, seem to indicate that the individuals could have been imperial troops. They may have died following a violent incident, an accident or they might simply have succumbed to some of the many diseases, that were constant companions to soldiers in the age of the 30-years war.

The traces of war in the Aarhus area in the 1600s

By Hans Skov

From 1611 until 1679 Denmark and Sweden were at war no less than 4 times. In the same period, troops from the Austrian Empire invaded Jutland. The written sources tell us about the misfortune, poverty and diseases that followed the path of the wars. The written sources allow us to estimate that between 1/3 and 1/4 of the population died of spotted fever brought to the area in 1659 by the Polish troops, which should help the Danes against the Swedes. In Aarhus, 20 % of the buildings in the town were vacant or ruined in 1661. Archaeological traces of these wars have been excavated in Aarhus and the area near the town. In Aarhus, the docklands were destroyed by gunfire from Swedish warships in 1659. Archaeological excavations in Mindegade have uncovered a demolished warehouse filled with debris from the destruction of the building by gunfire. Even a cannonball and some lead bullets have been found among the debris. In some cases, coins and silver objects have been dug down in Aarhus to prevent the enemy from getting these things. At the estates Moesgaard and Havreballegård south of Aarhus the Swedish army had camps from 1657-1659, and after they left both estates were

more or less ruined and burned down. At Moesgaard archaeological excavations have revealed 2 cannonballs, 36 lead bullets and a mould to lead bullets.

Coins in 17th century hoards

By Helle W. Horsnæs

Hoard of precious metal objects, in particular coins, from the 17th century were one of the main arguments for Sture Bolin's classic theory of hoarding as war time phenomenon. Today, more nuanced interpretations of hoards and hoarding are used, and much focus is directed towards the non-recovery of hoards. Even though many of the 17th century hoards from Medieval Denmark no doubt can be related to the series of wars raging through the century, we need a better overview of the many new finds that have appeared during the last century – both hoards and single finds of coins. And more in-depth studies of the individual hoards are essential to reveal the formation history of the hoards and the reasons for the hoarding, hiding and non-recovery of valuables.

Between friends and enemies – Chaos, cultural encounters and enemy images from the Karl Gustav Wars

By Michael Nobel Hviid

This article explores the encounters between the local population in the area around Kolding in the south-eastern part of Jutland and the shifting enemy and allied soldiers during the Karl Gustav Wars 1657-1660.

The article examines how the local population's war experience left an image of the Danish king's Polish allies as the real enemy of the Karl Gustav Wars. Comparing the population's encounters and experiences during first the Swedish enemy occupation and then the allied occupation it becomes evident that especially the Polish soldiers, which dominated in the area around Kolding were much more violent, brutal, unpredictable and undisciplined than the Swedish soldiers. The article argues that this can be partially explained by the fact the Swedish army acted in accordance with the contribution system that had developed during the Thirty Years' War. But when the allied armies forced the Swedes to retreat, the Swedes took the last surplus of food and animal resources from the area and destroyed most of the agricultural production apparatus, leaving almost nothing for the population and the Polish soldiers. The situation soon became desperate, and ended in violence and uncontrollable plundering. Even though both the Swedish and Polish soldiers were "Outsiders" the sources shows that there was some social interaction between the local Danes and the Swedish soldiers, but almost no positive interaction between Danes and Polish soldiers. The article examines how cultural and religious differences between the Danes and the Polish soldiers may have contributed to the creation of the Polish enemy image. Last, but not least the Polish occupation coincided with the outbreak of one of the worst epidemics in Danish history. Even though nothing indicates that the Polish allies were the source and carrier of the disease they became identified with the disease in the collective memory adding another layer to the creation of the enemy image of the Polish soldiers.

The social role of silver ware in Renaissance Denmark.

Social interaction, gift giving and treasure hoards from the wars of the 17th century

By Poul Grinder-Hansen

The Danish treasure hoards from the 17th century were deposited in times of war in an attempt to conceal and thus preserve a valuable part of the family fortune. They testify to the cruelties of war since they were not recovered by their owners but they are at the same time tangible proof that some Danes as well in towns as in the countryside invested in precious silver objects and stored them away as economic security. Common household utensils were generally not hoarded, except for base metal objects of pewter, copper or brass, which have occasionally been found as hoards. But the metal value of base metals was about 100 times less than the value of silver, and it is no wonder that base metal objects never found their way into silver hoards. Precious metals were simply in another league. The important social role of silver ware in Renaissance Denmark is documented in written sources, most explicitly in letters and account books from the nobility, but account books of merchants, last wills and surveys of the estates of deceased from towns and villages testify to a similar use of silver among e.g. clergymen, townspeople and peasants. Gold and silver obviously had a material value as precious metal, but if it was the value of the metal itself that mattered there would be no use to have the metal transformed into dress accessories like chains, belts and buttons or tableware such as spoons, cups, beakers and tankards. Drinking and eating from silver or gold could be considered especially healthy. At

the same time ornate objects of precious metal were used to display riches and social position as typical examples of what has been called “conspicuous consumption.” Their role as showpieces went hand in hand with a practical usability, since they were used to eat and drink from in connection with parties or other ceremonial occasions related to friendship and hospitality. They were not the least important as gift giving objects. The beautiful shape of the objects played a role but the pure metal value of the gift was obviously even more important. And it seems to have been quite common that persons who were invited to a baptism party or a wedding celebration simply took one of their own silver objects and passed it on as a gift to someone else, perhaps slightly adjusted by way of an added engraving with the name of the donors. The silver objects in the treasure hoards are material remains of this world of gift giving and socially conditioned investment in precious metal. Thus the engraved initials and names on the objects in the treasure hoards do not necessarily reveal the identity of the original owners but may often rather give an impression of their social network.

From wealth to collapse: the Economy of Southern Jutland from the late 16th century to 1660.

By Carsten Porskrog

The silver treasures from the 17th century found in the soils of Southern Jutland are reflections of both disaster and wealth. Generally, they have been buried in times of unrest but accumulated in times of peace and prosperity. Coins and silverware were, however, specific forms of wealth which must be understood in

a broader context of the whole economy, and that is the goal of this article. When war came to the area in 1626, it had enjoyed a long period of peace and prosperity which had benefited many: landlords, burghers, but also many peasants. Monetization and credit expanded. Wealth had many forms: land and buildings, livestock and utensils, coins and silverware, but also a widespread system of loans and credits. When war came to the area the population suffered great

losses due to plunder and destruction as well as high payments to the occupying forces, so-called contributions. Nonetheless the mechanisms of economy survived the two first periods of war and occupation 1626-29 and 1644-45. Production and commerce seem to have recovered quite quickly and the credit system remained largely intact. The wars of 1657-60 in contrast led to a demographic disaster and a widespread collapse in production, trade, and credit.